

MICHAŁ BACZKOWSKI

<https://orcid.org/0000-0002-9717-1046>

Uniwersytet Jagielloński

*Metryka józefińska jako źródło do dziejów wojskowości
ze szczególnym uwzględnieniem wschodniej Galicji*

Austriacki kataster gruntowy sporządzony w Galicji w latach 1785-1788, znany jako metryka józefińska, jest ważnym źródłem do badania dziejów miast i wsi zaboru austriackiego. Jako materiał o charakterze podatkowym był podstawą analizy problemów gospodarczych, przede wszystkim kwestii struktury i dochodów z działalności rolniczej. W ostatnich latach informacje te wykorzystywano w większym stopniu pod kątem historii gospodarczej miast, których wielka część miała charakter rolniczy lub na pół rolniczy. Znajdujące się w ramach katastru podstawowe materiały, czyli *Księga pomiarów gruntowych*, *Sumariusz gruntów dominikalnych i rustykalnych*, *Opisanie granic gminy*, *Prawidła fasonowania*, jak również dane pomocnicze: *Konsygnacje gruntów*, *Obrachunki przychodów z gruntów* oraz dodatkowe *Sumariusze*, dają dobry wgląd w układ topograficzny poszczególnych miejscowości, ich status prawny, obciążenia feudalne mieszkańców, strukturę własności nieruchomości, jakość występujących tam gruntów, wysokość i wartość plonów z czterech podstawowych zbóż oraz sumaryczny dochód z danej miejscowości (bez przychodów z działalności pozarolniczej)¹.

¹ Szerzej zob. J. Rutkowski, *Galicyjski kataster gruntowy jako podstawa statystyki własności ziemskiej*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” 1917, t. 25, z. 3, s. 25-36; W. Styś, *Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródło do historii gospodarczej Galicji*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1932, t. 2, s. 57-92; K. Ślusarek, *Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miast galicyjskich w czasach józefińskich*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII-XIX wieku. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, B. Petryszak,

Może się zatem wydawać, że źródła te nie są w stanie nic wniesć do szeroko rozumianej historii wojskowości. W przypadku niemal wszystkich wsi i znacznej części miast, a właściwie miasteczek zaboru austriackiego teza taka okazuje się słuszna. Jednakże dogłębna analiza opisów niektórych miejscowości ujawnia pewną ilość wartościowych informacji dotyczących kwestii militarnych. W wielu wypadkach są to jedyne dane o pełnionych wówczas, czyli w latach 80. XVIII w., funkcjach wojskowych albo też o dawnym znaczeniu militarnym konkretnych osad, jeszcze z czasów staropolskich.

Metryka józefińska przynosi informacje wojskowe dotyczące następujących kwestii:

1. Fortyfikacji staropolskich istniejących lub będących w stanie ruiny w latach 80. XVIII w.² (jedynym zespołem obronnym powstałym w czasach austriackich jeszcze przed sporządzeniem metryki józefińskiej był umocniony obóz wojskowy w Wieliczce z 1778 r.)³.
2. Obiektów wojskowych należących do garnizonów austriackich funkcjonujących w latach 80. XVIII w.

K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2018, s. 269-287; D. Nowak, *Austriackie katastry gruntowe w zasobach Centralnego Historycznego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie*, „Krakowskie Pismo Kresowe” R. 11, 2019, s. 37-38, 42-45, 51; J. Fierich, *Kultury rolnicze, zmianowanie i zbiory w katastrze józefińskim*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1950, t. 12, s. 26-66; R. Rozdolski, *Die grosse Steuer- und Agrarreform Joseph II*, Warschau 1961; idem, *Stosunki poddańcze w dawnej Galicji*, t. 1-2, Warszawa 1962; A. Falniowska-Gradowska, *Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowanie gruntów w świetle katastru józefińskiego*, Warszawa 1982; A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785-1787)*, Toruń 2009; *Państwo wojnickie w metryce józefińskiej z 1785-1787 roku*. *Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopień*, wyd. J. Szymański, Wojnicz 2000; Ł. Jewuła, *Galicyskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772-1848*, Kraków 2013; T. Kargol, *Konfrontacja metryki józefińskiej z innymi źródłami historycznymi na przykładzie topografii i społeczeństwa Brodów w II połowie XVIII wieku*, [w:] *Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych...*, s. 131-148; K. Ruszała, *Społeczeństwo miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła*, [w:] *Społeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772-1867. Źródła i perspektywy badań. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków 2014, s. 129-144; G. Zamoyski, *Nowy Targ i jego mieszkańcy w świetle metryki józefińskiej*, [w:] *Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych...*, s. 289-313.

² O stanie twierdz polskich na tych obszarach na początku XVIII w. zob. J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, Warszawa 1956, s. 183-186, 193-194. Większość prac dotyczących umocnień traktuje o polskich twierdzach państwowych (B. Dybaś, *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 2018; T. Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009, s. 533-568, tam też nieco o kilku twierdzach prywatnych) albo mówi o okazalszych kompleksach obronnych miast i ośrodków rezydencjonalnych, tych ostatnich częściowo o charakterze militarnym (A. Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku*, t. 1-2, Warszawa 1980; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1-11, Wrocław 1991-1997). Bardziej zróżnicowanym zespołom obronnym poświęcił swoje studia J. L. Adamczyk, *Fortyfikacje stałe na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVII wieku*, Kielce 2004, ale nie obejmują one XVIII stulecia. Generalnie fortyfikacje małych miasteczek prywatnych, dworów ziemiańskich oraz refugium są bardzo słabo rozpoznane, a już szczególnie po XVIII-wiecznych modyfikacjach.

³ M. Baczkowski, *Austriackie fortyfikacje w zachodniej Galicji w drugiej połowie XVIII wieku*, „Studia Historyczne” 1998, nr 1, s. 13-15.

3. Kadry oficerskiej załóg austriackich (bardzo rzadko i w nader wybiórczy sposób).

Zasadnicze informacje o budowach wojskowych znajdują się w księgach pomiarów gruntowych, w wykazach poszczególnych działek. Zamieszczano w nich informacje o charakterze poszczególnych nieruchomości (ratusz, kościół, cerkiew, dom, chałupa, ogród, pole, pastwisko, las itp.), odnotowując także niekonsekwentnie i wybiórczo obiekty o charakterze militarnym (zamek, wał, rów wypełniony wodą – mogący oznaczać fosę, rajszulę, czyli ujeżdżalnię, magazyn wojskowy lub cesarski, dom należący do wojskowego, czasami także bramę miejską lub furtę, odwach, szpital wojskowy i cmentarz wojskowy). Stopień szczegółowości tych informacji jest na ogół niski. Przykładowo „wał otaczający miasto” zapisywano czasami jako obiekt znajdujący się na jednej działce, nie wchodząc w szczegóły, co to był za wał, czy był wzmocniony dziełami zewnętrznymi (basteje, bastiony), z czego był wykonany itp. Czasami jednak podawano bardziej konkretne dane, informując np., że wał był murowany, łączył ze sobą baszty, a nawet przytaczając nazwy poszczególnych bram miejskich.

Kolejnym materiałem wchodzącym w skład metryki józefińskiej, a mającym pewne znaczenie dla rekonstrukcji militarnych funkcji poszczególnych osad, były opisy granic miejscowości. W praktyce źródło to bardzo niewiele wnosi do ustalenia liczby i charakteru budowli wojskowych. Wynika to przede wszystkim stąd, że przygniatająca większość miast dysponowała rozległymi gruntami rolnymi, które znajdowały się daleko poza zasięgiem zabudowy mieszkalnej i obronnej. Tam też wyznaczano granice tych osad. Tylko w pojedynczych przypadkach (np. Brody) granice administracyjne przebiegały wzdłuż umocnień miejskich, dzięki czemu zostały one odnotowane w tym źródle.

Pozostałe dane wchodzące w skład metryki józefińskiej nie mają już znaczenia dla badania funkcji militarnych miejscowości galicyjskich. Należy tu dodać, że osoby przeprowadzające spis nie miały na ogół żadnego związku z wojskowością, stąd też podane przez nie informacje są często niefachowe i muszą być obdarzone dużym marginesem błędu.

Szczególne wartości informacji zawarte w metryce józefińskiej mają dla terenów byłych województw ruskiego i bełskiego. To na tych obszarach znajdowała się duża liczba różnych obiektów obronnych, pochodzących głównie z czasów nowożytnych. W porównaniu z nimi ziemie południowych części województw sandomierskiego i krakowskiego, zagarnięte przez Austrię w 1772 r., prezentowały się już dużo skromniej.

Dobrym przykładem wartości informacji o charakterze militarnym zawartych w księdze pomiarów gruntowych mogą być dane dotyczące Podhajec. Odnotowano w nich na poszczególnych działkach kilka ważnych obiektów obronnych. Z księgi pomiarów wynika, że miasto, a właściwie jego centralna część (Stare Miasto), otoczone było murem lub wałem obronnym oblicowanym kamieniem lub cegłą. Był on wzmocniony co najmniej dwiema murowanymi basztami (być może bastejami, ze źródła nie wynika jednoznacznie kształt tych budowli). Odnotowano także funkcjo-

nowanie dwóch bram miejskich: Bramy Halickiej oraz murowanej Bramy Lwowskiej, znajdujących się w ciągu umocnień miejskich. Ponadto wzmiankowano istnienie ziemnego wału otaczającego przynajmniej część odrębnego układu osadniczego Podhajec (tzw. Obszar I), graniczącego ze Starym Miastem, które w XVIII w. wyraźnie straciło na znaczeniu. Odnotowano także dość znaczną liczbę „placów wypełnionych rowami” oraz „rowów”. Zapewne chodziło w tym przypadku o fosę lub jej pozostałości znajdujące się przed istniejącym wałem obronnym. Fortyfikacje miejskie były dość dobrze zachowane, ale nie pełniły już swoich pierwotnych funkcji. W mieście znajdował się ponadto murowany zamek o nieustalonym znaczeniu obronnym, służący jako rezydencja⁴.

Należy podkreślić, że informacje dotyczące fortyfikacji Podhajec zostały sporządzone dość precyzyjnie: uwzględniono częściowo ich budulec („wał murowany”, „baszta murowana”), zaznaczono, że wał ciągnie się nieprzerwanie „od baszty do baszty”, podano także nazwy bram miejskich. Jest to stosunkowo dużo, gdyż wartość tych obiektów wynosiła w myśl zasad sporządzania metryki józefińskiej dokładnie zero (nie nadawały się pod uprawę roli ani na wypas, nie uiszczano też z nich żadnego czynszu). Teoretycznie mogłyby zatem zostać w wykazie zupełnie pominięte.

Znacznie mniej konkretne dane podaje księga pomiarów Stratyna. Wynika z niej, że miejscowość także była ufortyfikowana, a linię obronną tworzył „wał wkoło miasta”⁵. Nic więcej jednak metryka józefińska nie wnosi. Nie znamy materiału budowlanego (zapewne ziemia), liczby i nazw bram miejskich (być może już nie istniały), ewentualnych innych obiektów obronnych (baszt, fos itp.). Mimo wszystko sama informacja o istnieniu tegoż wału jest wartościowa. Pokazuje bowiem funkcjonowanie umocnień małego miasteczka, wystarczających zapewne do odparcia jakiejś niewielkiej watahy Tatarów w XVII stuleciu lub ataku zbuntowanego chłopstwa.

Także informacje dotyczące Oleska jasno wskazują na istnienie staropolskich fortyfikacji ziemnych wokół miasta („Brama Lwowska”, „Brama Brodzka”, „wał naokoło miasta”, „Przedmieście Podwale”). Zapiski te informują zatem o funkcjonowaniu dość znacznego obwodu obronnego, znajdującego się w latach 80. XVIII w. w nie najgorszym stanie, chociaż bez wątplenia nieodpowiadającym aktualnym wyzwaniom militarnym. Poza tym w mieście znajdował się zamek, którego walory obronne były, w świetle metryki józefińskiej, zupełnie nieznanne⁶.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (dalej: ЦДІАУЛ), ф. 19: Йосифінська метрика (Метрыка Жозефіńska), оп. 9, спр. 219, к. 40, 66, 81, 84, 86-87, 91-93, 101, 105, 112, 117-118, 124. O znaczeniu militarnym Podhajec w końcu XVII w. zob. J. Wojtasik, *Podhajce 1698*, Warszawa 1990. Samo miasto liczyło w 1787 r. 3996 mieszkańców, zob. Ł. Jewuła, *op. cit.*, s. 218.

⁵ ЦДІАУЛ, ф. 19, оп. 9, спр. 305, к. 5.

⁶ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 9: *Olesko i Skałat*, oprac. V. Dolinovskyi, Kraków 2018, s. 29-34. Z mapy Miega wynikałoby, że Olesko ochraniał od południa i częściowo od zachodu jedynie słabo zachowany wał obronny. Opis do mapy Miega całkowicie pomija fortyfikacje miejskie, ograniczając się do wzmiankowania zamku o nieustalonych walorach obronnych. Samo miasto liczyło w 1787 r. 1979 mieszkańców, zob. *Galicia na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t. 12, cz. A, wyd. Z. Budzyński, Warszawa 2016, s. 75; Ł. Jewuła, *op. cit.*, s. 216. O znaczeniu militarnym zamku w Olesku dla wojsk austriackich w 1812 r. zob. Österreich-

Poważne wątpliwości budzą natomiast informacje dotyczące Zawałowa. Według księgi pomiarów w miasteczku znajdowały się zamek, a ponadto „rów bez pożytku” oraz „pola na Okopie”, „łan pański za Okopem” i „łan pański w Okopie”⁷. Interpretacja tych zapisów może budzić uzasadnione wątpliwości. Z jednej strony sugeruje bowiem możliwość istnienia porzuconych fortyfikacji ziemnych: rowu (fosy) i jakichś okopów (wałów?). Z drugiej strony wspomniany rów mógł mieć charakter naturalny albo być nieużywanym obiektem hydrotechnicznym, przywołany „Okop” mógł zaś oznaczać nazwę własną jednej z niw należących do miejscowości.

Metryka józefińska ma stosunkowo niewielką wartość do opisu większych zespołów obronnych miast i twierdz bastionowych, pochodzących na ogół z XVII w. W przypadku Brodów odnotowała istnienie „zamku”, „twierdzy”, „prochowni”, „wału miasta otaczającego” o łącznej długości najprawdopodobniej 775 sążni (1470 m) oraz Bramy Lwowskiej. O części obiektów wojskowych wspomina księga pomiarów, natomiast o niektórych opisanie granic miasta⁸. Z informacji tych nie wynika wszakże, jaki kształt miały umocnienia miasta i fortecy (dopiero z innych źródeł wiemy, że był to bastionowy pierścień otaczający miasto oraz odrębna cytadela), w jakim znajdowały się stanie, a wreszcie czy pełniły wówczas jakiegokolwiek funkcje obronne. W stosunku do metryki józefińskiej o wiele bardziej wartościowym źródłem do stanu fortyfikacji miejskich Brodów w latach 80. XVIII w. jest mapa Miega. Odwzorowano na niej dość dokładnie pięcioboczną cytadelę bastionową wraz z rezydencją mieszkalną wewnątrz („zamkiem”), wolno stojącą prochownię oraz pierścień fortyfikacji bastionowych otaczających miasto. Zachowały się z nich cztery bastiony oraz połowa piątego wraz z łączącymi je kurtykami. Ponadto na mapie zaznaczono ślady trzech kolejnych bastionów, bramę miejską (Lwowską) oraz pozostałości drugiej bramy miejskiej przy trakcie prowadzącym do Leszniowa. Na mapie czytelne są także pozostałości fosy, szczególnie od strony wschodniej⁹.

W przypadku Brodów informacje wojskowe zawarte w metryce józefińskiej są niemal bezwartościowe i nie wnoszą nic do istniejącego stanu wiedzy o funkcjach

chisches Staatsarchiv/ Kriegsarchiv Wien (dalej: ÖStA/KA), Karten- und Plansammlung (dalej: KPS), Landesbeschreibungen (dalej: LB), K VII H: Galizien, Bukowina, sygn. 49, k. 3-4.

⁷ ЦДІАУЛ, ф. 19, оп. 9, спр. 354, к. 4, 52, 63.

⁸ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 1: Brody, oprac. T. Kargoł, Kraków 2018, s. 29, 34-35.

⁹ Zob. *Galizien und Lodomerien (1779-1783) – First Military Survey*, [on-line:] <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-galicia> – 12 XII 2020. Opis fortyfikacji Brodów na mapie Miega zawiera następujące informacje: „Obecnie tylko część miasta jest otoczona pięcioma kiepskimi bastionami ziemnymi, które są bardzo niskie; natomiast cytadela ma pięć bastionów oskarpowanych kamieniem ciosowym, wysokich na 4-5 sążni, a przed bramą wybudowany rawelin; wał jest przeważnie skazamatowany”, *Galicja na józefińskiej mapie...*, t. 12, cz. A, s. 112-113. Szerzej o historii twierdzy w Brodach: M. Bevz, O. Okonchenko, *Zamek w Brodach: fazy rozwojowe fortyfikacji*, „Budownictwo i Architektura” R. 14, 2015, nr 4, s. 5-18. Opis stanu cytadeli w Brodach w 1812 r.: ÖStA/KA, KPS, LB, K VII H, sygn. 49, k. 1-3. O likwidacji umocnień w Brodach po 1811 r. zob. ЦДІАУЛ, ф. 146: Галицьке намісництво, м. Львів (K.k. Galizische Statthalterei / C.k. Namiestnictwo Galicyjskie), оп. 76, спр. 6; оп. 79, спр. 215, s. 1-28.

militarnych tego miasta¹⁰. Jest to problem dotyczący szczególnie większych, ufortyfikowanych miast dysponujących znacznieszą załogą wojskową¹¹.

Nieco większe znaczenie ma metryka józefińska dla Stanisławowa. Miasto będące stolicą cyrkułu, silną twierdzą bastionową z drugiej połowy XVII w., zmodernizowaną w pierwszej połowie XVIII stulecia i dysponującą stałą załogą wojskową (we wszystkich stolicach cyrkularnych znajdowały się co najmniej od 1781 r. lokalne komendy uzupełnień, a zazwyczaj stacjonowały tam też większe załogi złożone z oddziałów liniowych), wyraźnie wyróżniało się w swoich funkcjach militarnych na tle innych ośrodków wschodniej części Galicji¹². Wydawać by się mogło, że szczególna sytuacja stosunkowo dużego miasta twierdzy, obsadzonego liczną załogą wojskową, powinna w jakiś sposób znaleźć swoje odbicie w metryce józefińskiej. Rzeczywiście, kataster gruntowy informuje o istnieniu ciąglego wału miejskiego, bram Halickiej i Tyśmienickiej wraz z mostem, furty w wale, arsenału („cekhauzu”), odwachu, lazaretu wojskowego i cmentarza wojskowego¹³.

Informacje te nie wnoszą jednak nic nowego do stanu wiedzy na temat zachowania twierdzy staropolskiej ani jej faktycznego potencjału obronnego. Nieco większe znaczenie mają te odnoszące się do garnizonu austriackiego, ze wskazaniem na istnienie lazaretu i cmentarza wojskowego. Zwłaszcza funkcjonowanie tego ostatniego można uznać za fakt niezbyt typowy dla miast galicyjskich tej epoki. Historia samego garnizonu habsburskiego jest jednak dość dobrze odnotowana w literaturze XIX-wiecznej oraz w innych źródłach austriackich, stąd też wzmianki w metryce józefińskiej mają znaczenie zupełnie drugorzędne¹⁴.

Nieco więcej wnosi metryka józefińska do opisu funkcji militarnych Brzeżan. Podobnie jak Stanisławów, były one stolicą cyrkułu, dysponującą załogą wojskową, i jednocześnie dawnym miastem twierdzą wraz z ufortyfikowanym zamkiem pochodzącym z czasów staropolskich, głównie z XVII w. Według metryki zasadnicza część miasta (bez przedmieść) otoczona była częściowo zachowanym wałem obronnym wzmocnionym palisadą. Był on kilkakrotnie wzmiankowany na różnych działkach

¹⁰ O znaczeniu metryki józefińskiej dla zrekonstruowania układu przestrzennego i struktury społecznej Brodów oraz ich funkcji militarnych zob. T. Kargol, *op. cit.*, s. 131-148.

¹¹ O ważniejszych miastach twierdzach Rzeczypospolitej w dobie nowożytnej zob. B. Dybaś, *op. cit.*, s. 123-125, 254-257.

¹² *Ibidem*, s. 256-257. Planów twierdzy w Stanisławowie z przeł. XVIII i XIX w. zachowało się kilka. Wszystkie ukazują pełny pierścień obmurowanych wałów z 8 bastionami, 2 rawelinami, 2 bramami, furtą oraz fosą, zob. Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Zbiór Kartograficzny (dalej: ZK), sygn. 29/663/0/6/747. O stanie umocnień Stanisławowa w 1812 r. i możliwości wykorzystania ich oraz ewentualnej modernizacji na potrzeby wojny z Rosją zob. ÖStA/KA, KPS, LB, K VII H, sygn. 49, k. 7-11. W Stanisławowie znajdowały się od 1781 r. komendy uzupełnień 21 i 25 pp. Od 1775 r. w mieście stacjonował zazwyczaj jeden pułk piechoty (a przynajmniej jego dowództwo i jeden batalion oraz czasowo zazwyczaj jeden pułk kawalerii, a przynajmniej jego dowództwo i co najmniej jeden szwadron), zob. A. von Wrede, *Geschichte der k. und k. Wehrmacht*, Bd. 1, Wien 1898, Beilage VII; Bd. 2-5, Wien 1898-1903, wykazy pułkowe.

¹³ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 20: *Bohorodczany i Stanisławów*, oprac. V. Dolinovskyi, Kraków 2019, s. 49-51. O likwidacji umocnień w Stanisławowie po 1811 r. zob. ЦДІАУЛ, ф. 146, он. 76, спр. 6; он. 79, спр. 216, к. 1-43.

¹⁴ A. von Wrede, *op. cit.*, Bd. 1-3, wykazy pułków.

jako „wał (...) płotem opasany”. Zdaje się to sugerować, że był w stanie niekompletnym. Od strony wschodniej miasta znajdował się zamek otoczony wałami z kazamatami. Opis ten jest uproszczony i niezbyt dokładny¹⁵. Z mapy Miega wynika, że Brzeżany osłaniał wówczas wał od zachodu i północy oraz częściowo od południa. Front zachodni wzmocniony był trzema niedużymi bastionami nawiązującymi do manieri staroholenderskiej. Stary zamek otoczony był nowożytną fortyfikacją na planie zbliżonym do czworokąta (3 kurtyny, 2 bastiony, 2 półbastiony, rawelin przed bramą wjazdową). Jednakże umocnienia te znajdowały się w stanie upadku (brak części wałów, fosy, bram miejskich itd.)¹⁶.

W metryce józefińskiej wymieniono w Brzeżanach dom kapitana (zapewne komendanta miasta), kordegardę (odwach), ujeżdżalnię, trzy stajnie cesarskie oraz magazyn cesarski¹⁷. Jest to poświadczenie istniejącego tu garnizonu austriackiego, w którym zapewne stacjonował jakiś pododdział kawalerii¹⁸. Powyższe informacje niewiele wnoszą do oceny funkcji militarnych Brzeżan w latach 80. XVIII w. Najbardziej chyba wartościową informacją jest podanie materiału budowlanego podupadłego wału miejskiego (ziemia wraz z palisadą).

Dla funkcji militarnych kolejnego miasta cyrkularnego, jakim był Złoczów, metryka józefińska nie ma niemal żadnego znaczenia. W mieście odnotowano bowiem jedynie funkcjonowanie „rajtszuli”, czyli ujeżdżalni, oraz „okop reformacki za murem”¹⁹. Tamtejszy bastionowy zamek nie spotkał się z zainteresowaniem urzędników spisowych, a wał obronny („mur” uwidoczniiony w stopniu śladowym na mapie Miega) potraktowano jako obiekt niemający już żadnych walorów obronnych²⁰.

Jeszcze gorzej prezentują się materiały zawarte w metryce józefińskiej dotyczące Mariampola. Z mapy Miega wynika, że miasto otoczone było nowożytną fortyfikacją bastionową, pochodzącą najpewniej z końca XVII w. Składał się na nią front północny (1 bastion, 2 kurtyny, 2 półbastiony oraz brama miejska) poprzedzony fosą z przeciwną skarżą oraz położony w części południowej zamek-cytadela na planie czworokąta z co najmniej trzema bastionami na narożach. Pozostałe części miasta chroniły przeszkody naturalne: strome skarpy, sztucznie spiętrzony staw oraz koryto Dniestru. Według opisu Mariampola zamieszczonego przy mapie Miega miasta broniło dzieło koronowe wzniesione z ziemi, natomiast zamek ochraniało podobne założenie

¹⁵ ЦДДАУЛ, ф. 19, оп. 9, спр. 23, к. 2, 6-7, 25.

¹⁶ *Galizien und Lodomerien (1779-1783)*... Określenie Brzeżan mianem „twierdzy” w realiach późnosiedemnastowiecznej sztuki obronnej wydaje się jednak lekkim nadużyciem. Ten zespół obronny nie odpowiadał wymogom tych czasów; zob. B. Dybaś, *op. cit.*, s. 202-203, 258-259.

¹⁷ ЦДДАУЛ, ф. 19, оп. 9, спр. 23, к. 2-4, 19.

¹⁸ W Brzeżanach znajdowały się wówczas m.in. komendy werbunkowe 16 i 29 pp, zob. A. von Wrede, *op. cit.*, Bd. 1, Beilage VII.

¹⁹ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 39: Złoczów, oprac. I. Stadnyk, Kraków 2020, s. 35.

²⁰ Zob. B. Dybaś, *op. cit.*, s. 124, 202. Mimo wszystko austriaccy sztabowcy analizowali walory obronne zamku w Złoczowie w przededniu wojny z Rosją w 1812 r., zob. ÖStA/KA, KPS, LB, K VII H, sygn. 49, k. 4-5.

zbudowane z kamienia²¹. Niezachowanie księgi pomiarów w metryce józefińskiej powoduje, że te okazałe obiekty militarne zostały pominięte całkowitym milczeniem, a opisanie granic miasta nie przynosi żadnych informacji o budowlach miejskich. W rezultacie źródło to nie ma żadnego znaczenia dla opisu funkcji wojskowych Mariampola ani z czasów staropolskich, ani austriackich²².

Metryka józefińska zawiera natomiast często istotne informacje dotyczące funkcjonowania załóg austriackich w małych miasteczkach galicyjskich. Garnizony takie zostały pominięte w oficjalnej historii armii austriackiej, zawierającej wprawdzie wykazy garnizonów, ale ograniczone do podania miejsc pobytu dowództw poszczególnych regimentów lub innych samodzielnych związków taktycznych²³. Informacji bardziej szczegółowych, do szczebla kompanii/szwadronu, można poszukiwać w aktach personalnych poszczególnych pułków (Musterlisten und Standestabellen) przechowywanych w wiedeńskim Kriegsarchiv, ale wymaga to ogromnej pracy, a nie wszystkie materiały z epoki przetrwały do dnia dzisiejszego. W tej sytuacji metryka józefińska jest pomocniczym, ale mimo wszystko wartościowym źródłem informacji o ewentualnym pobycie wojska austriackiego w poszczególnych miejscowościach.

Istniejące dane mają charakter pośredni: wymienione bywają obiekty wykorzystywane przez wojsko, najczęściej ujeżdżalnie, stajnie i magazyny wojskowe, czasem prochownie i budynki komendantury. W pojedynczych przypadkach wymienione są nazwiska oficerów (często zniekształcone), będących głównymi najemcami poszczególnych nieruchomości. Z tych wszystkich danych można jedynie ustalić sam fakt funkcjonowania załogi wojskowej, w rzadkich przypadkach rodzaj stacjonujących tu oddziałów. Nie ma natomiast żadnych informacji co do stanu osobowego załogi wojskowej, jej przynależności do konkretnych pułków, jak również wykazu budynków mieszkalnych zajętych na potrzeby kwaterunku. Niekiedy źródło jedynie sugeruje, że jakaś budowla mogła być wykorzystywana na potrzeby armii (np. fakt lokalizacji licznych magazynów lub stajni państwowych w jakiejś miejscowości – bez określenia, czy budynki te faktycznie służyły wojsku).

Dobrym przykładem zgromadzenia takich informacji jest Zbaraż. Materiały zawarte w metryce józefińskiej mają dość istotne znaczenie dla charakterystyki stacjonującego tam garnizonu austriackiego. W mieście wymieniono bowiem odwach

²¹ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t. 13, cz. A, wyd. Z. Budzyński, Warszawa 2018, s. 27. Fortyfikacje bastionowe Mariampola pochodzą z lat 90. XVII w.

²² *Galizien und Lodomerien (1779-1783)*...; ANK, ZK, sygn. 29/663/0/6/681; *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 42: *Bołszowce, Dźwino-gród, Gródek, Mariampol i Otynia*, oprac. Ł. Jewuła, Kraków 2020, s. 72. Opis fortyfikacji Mariampola z 1812 r.: ÖStA/KA, KPS, LB, K VII H, sygn. 49, k. 12-13. O zamku zob. też: A. Betlej, *Sibi, Deo, posteritati. Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków 2010, s. 36, 50-52, 147. Budowę fortyfikacji Mariampola przez Stanisława Jabłonowskiego pominął milczeniem Marek Wagner (M. Wagner, *Stanisław Jabłonowski (1634-1702). Polityk i dowódca*, t. 2, Siedlce 1997, s. 78, 135, 152-154). O likwidacji fortyfikacji w Mariampolu na pocz. XIX w. zob. ЦДІАУЛ, ф. 146, оп. 76, сип. 6. Mariampol pełnił w końcu XVIII w. funkcje garnizonowe dla armii austriackiej. W 1787 r. stacjonował w nim szwadron ułanów w specjalnie zaadaptowanych budynkach klasztoru Kapucynów, zob. ЦДІАУЛ, ф. 146, оп. 79, сип. 29, k. 44-48. W 1799 r. miasto liczyło 1411 mieszkańców, zob. Ł. Jewuła, *op. cit.*, s. 209.

²³ A. von Wrede, *op. cit.*, Bd. 1-5, wykazy pułkowe.

i ujeżdżalnię („rajtszulę”) oraz dwie stajnie wojskowe. Odnotowano nadto nazwiska dwóch oficerów zajmujących miejscowe dworki: majora Kimma oraz porucznika Rabakizy. Sugeruje to funkcjonowanie w mieście nieco większej załogi wojskowej, zapewne składającej się z oddziału jazdy, najprawdopodobniej szwadronu. Sucha informacja o zamku nie wnosi natomiast nic do stanu wiedzy o ówczesnych umocnieniach miasta²⁴.

Wartościowe informacje przynosi metryka józefińska na temat Tarnorudy. To niewielkie miasteczko znajdowało się na samej granicy z Rzeczpospolitą. Z tego też powodu ulokowano w nim załogę wojskową. Kataster gruntowy wymienia wartownię wojskową oraz szpital wojskowy, a ponadto odnotowuje obecność dwóch oficerów: nieznanego z nazwiska kapitana piechoty, porucznika Szajera z pułku huzarów oraz felczera wojskowego nazwiskiem Nejman (oba nazwiska zapewne zniekształcone). Wzmiankowano nadto „chałupę Chajta Somera żołnierza” oraz „chałupę żołnierza Szulmajstra”. Być może chodziło w tym przypadku o jakichś furierów żydowskich mieszkających w Tarnorudzie, a służących w armii²⁵. Z tych danych wynika jasno, że w miasteczku znajdował się stały garnizon, który najprawdopodobniej składał się z pododdziału piechoty (lub oddziału kordonu granicznego)²⁶, pododdziału kawalerii oraz szpitala wojskowego wraz z personelem.

Analogiczny, chociaż zapewne słabszy, nadgraniczny garnizon ulokowany został w Skale nad Zbruczem. Według metryki józefińskiej znajdowały się tam bowiem dom z ogrodem przeznaczony dla oficera (lub oficerów) oraz „chałupa dla żołnierzy przy kordonie”. Ponadto w mieście stał zamek niepełniący żadnych funkcji obronnych²⁷.

Również w pogranicznych Kudryńcach zanotowano fakt istnienia załogi wojskowej. Według metryki józefińskiej znajdowały się tam dom należący do austriackiego kapitana, „chałupa dla żołnierzy przy kordonie” oraz magazyn wojskowy. Oznaczało to funkcjonowanie garnizonu złożonego zapewne z żołnierzy kordonu granicznego. Stojący tam zamek (na mapie Miega wykazany jako dość okazała twierdza

²⁴ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 3: Zbaraż, oprac. K. Ślusarek, Kraków 2018, s. 33-35. Na mapie Miega odwzorowano bastionowy zamek oraz ufortyfikowane podzamcze (najwyraźniej podupadłe) chroniące miasto od wschodu. *Galizien und Lodomerien (1779-1783)*...

²⁵ ЦДДАУЛ, ф. 19, оп. 17, спр. 175, к. 5-6, 9-10. Żydów objęto w Austrii przymusowym poborem w 1788 r., zwolniono ich z tego obowiązku w 1790 r., a przywrócono go w 1804 r. Ochotnicy mieli prawo do podejmowania służby wojskowej bez ograniczeń.

²⁶ Informacje te nie są w pełni jasne. Galicyjski Kordon Graniczny jako samodzielny pododdział wojskowy utworzono dopiero w 1792 r. na bazie oddziałów półinwalidów wojskowych. Dzielił się on wówczas na 4 oddziały, z których 1 stacjonował na Bukowinie. Następnie podzielony został na 11 kompanii liczących w 1809 r. łącznie 2965 żołnierzy, zob. A. von Wrede, *op. cit.*, Bd. 5, s. 677; ÖStA/KA, Alte Feldakten (AFA), kanton 1392, W. von Fedorowicz, *Gefechte bei Tarnopol und Wieniawka*, s. 1-2. Terminy używane w metryce józefińskiej dotyczą zatem albo jednostek formalnie należących do oddziałów półinwalidów (zapewne w składzie 1 Pułku Garnizonowego z dowództwem w Zamościu), albo do regimentów piechoty liniowej skierowanych do służby granicznej, zob. A. von Wrede, *op. cit.*, Bd. 2, s. 571-576.

²⁷ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 14: Budzanów i Skala, oprac. T. Kargoł, Kraków 2019, s. 55, 57-58.

nowożytna, ale w rzeczywistości całkowicie przestarzała) nie pełnił żadnych funkcji militarnych²⁸.

Podobnej wielkości załogi wojskowe stacjonowały także w innych miastach nadgranicznych, takich jak Husiatyn²⁹ czy Podkamień³⁰.

Dość istotną rolę militarną w strukturze dyslokacji wojsk cesarskich odgrywał Sasów. Miasteczko było położone niedaleko granicy z Rzeczpospolitą, ale jednak w pewnym oddaleniu od kordonu. Nie pełniło zatem funkcji strażnicy granicznej, chociaż mogło być dobrym zapleczem dla urzędników i wojskowych w strefie przygranicznej. W metryce józefińskiej wymieniono w nim „wał z fosą dookoła miasta otaczający” (bez wątpienia z czasów staropolskich), a ponadto „furdygardę” (kordegardę?), dwie stajnie cesarskie, dwie stajnie cesarskie z ujeżdżalnią („rajtszulą”) i cztery ogrody zajęte na stajnie cesarskie. Sugeruje to funkcjonowanie w mieście nieco większej załogi wojskowej, składającej się z oddziału kawalerii³¹.

Jakie wnioski wypływają z lektury materiałów wchodzących w skład metryki józefińskiej?

1. Fortyfikacje staropolskie.

Austriacki kataster gruntowy jest źródłem pomocniczym do badania dziejów obronności I Rzeczypospolitej na obszarze tych ziem, które weszły w skład I zaboru austriackiego. Nie chodzi tu jednak o powszechnie znane miasta twierdze i zamki wielkich rodzin magnackich, a raczej o skromne umocnienia niewielkich miasteczek prywatnych, które na ogół niczym nie zapisały się na kartach historii wojskowej Rzeczypospolitej. To lakoniczne wzmianki o istnieniu w końcu XVIII w. fortyfikacji ziemnych takich miasteczek jak Stratyn czy Sasów pokazują istotną skalę inwestycji militarnych zrealizowanych w tych niewielkich osadach, najczęściej w XVII w., pod kątem odparcia zagrożenia tatarskiego lub kozackiego. Metryka józefińska na ogół informuje jedynie o samym fakcie istnienia budowli obronnych wzniesionych w przeszłości, nie przynosząc bliższych informacji o ich kształcie, faktycznych walorach wojskowych oraz o stanie zachowania. Mimo wszystko jest konkretnym źródłem przytaczającym podstawowe dane na temat fortyfikacji miejskich, głównie na obszarze byłego województwa ruskiego.

²⁸ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 34: Czernelica, Horodenka i Kudryńce, oprac. G. Zamoycki, Kraków 2020, s. 58; *Galizien und Lodomerien (1779-1783)*...

²⁹ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 2: Husiatyn i Tarnopol, oprac. V. Dolinovskyi, Kraków 2018, s. 31-33.

³⁰ *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 44: Jezierznia i Podkamień, oprac. B. Petryszak, Kraków 2020, s. 47-48. W Podkaminie znajdował się silnie umocniony bastionowy klasztor Dominikanów, dobrze odwzorowany na mapie Miega oraz dość szczegółowo opisany (*Galicja na józefińskiej mapie topograficznej...*, t. 12, cz. A, s. 147). Po raz ostatni sztabowcy austriaccy brali pod uwagę możliwość wykorzystania go jako ufortyfikowanego magazynu żywnościowego dla armii cesarskiej w przededniu wojny z Rosją w 1812 r., zob. ÖStA/KA, KPS, LB, K VII H, sygn. 49, k. 3; *Galizien und Lodomerien (1779-1783)*...

³¹ ЦДДАУЛ, ф. 19, оп. 18, с. 200, к. 9, 23-24. Samo miasto liczyło w 1787 r. 1374 mieszkańców, zob. Ł. Jewuła, *op. cit.*, s. 226.

Porównanie tych lakonicznych wzmianek z mapą Miega, a w niektórych przypadkach z opisami do tejże mapy, pozwala na bardziej precyzyjne ustalenie skali założeń obronnych oraz dostosowania ich do warunków naturalnych (skarpy, jary, ciek wodne, stawy). Dane z metryki józefińskiej ułatwiają ponadto korzystanie z mapy Miega, precyzując, które z zaznaczonych na niej obiektów pełniły niegdyś funkcje obronne. Warto zaznaczyć, że znaczna część fortyfikacji miejskich, szczególnie małych zespołów osadniczych, została pominięta całkowitym milczeniem w opisach do mapy Miega³². W tej sytuacji jedynym źródłem o charakterze opisowym pozostaje właśnie metryka józefińska.

Metryka józefińska nie ma natomiast żadnego znaczenia dla opisu istniejących w końcu XVIII w. zamków czy fortów. Ogranicza się jedynie do podania suchego faktu istnienia tego typu budowli, nie informując o ich planie, stanie zachowania czy użytym materiale budowlanym.

2. Garnizony austriackie.

Austriacki kataster gruntowy, podobnie jak w przypadku opisu fortyfikacji, ma tylko pomocnicze znaczenie dla badania funkcji militarnych miejscowości w czasach galicyjskich. Dla dużych miast garnizonowych nie wnosi on nic nowego. Natomiast dla małych miejscowości, szczególnie przygranicznych, stanowić może jedyne w ogóle źródło informacji o stacjonujących tam pododdziałach austriackich. Fakt wymienienia jednego lub kilku wojskowych (najczęściej oficerów lub podoficerów) zamieszkujących w tych osadach czy też kilku stajni wraz z ujeżdżalnią wskazuje, że znajdujące się tam załogi mogły liczyć zapewne kilkudziesięciu żołnierzy. W skali tych niewielkich miasteczek (przykładowo Sasów liczył w 1787 r. 1374 mieszkańców, a Tarnoruda zaledwie 605)³³ była to liczba dość znaczna.

Konfrontacja materiałów zawartych w metryce józefińskiej z mapą Miega czy oficjalną historią armii austriackiej autorstwa Alphonsa von Wredego, pod kątem dalszych dociekań dotyczących załóg austriackich, nie wnosi już wiele więcej. Mapa Miega pomija bowiem obiekty o charakterze koszarowo-magazynowym, a wykaz garnizonów w pracy Wredego nie uwzględnia miejscowości nieposiadających dowództwa na poziomie pułku lub samodzielnego batalionu, względnie samodzielnego szwadronu kawalerii. Zatem dla małych miejscowości galicyjskich informacje zawarte w metryce józefińskiej mogą być jedynym śladem funkcjonowania w nich niewielkiej załogi wojskowej.

Dane zawarte w metryce józefińskiej nigdy nie były traktowane jako ważne źródło do dziejów militarnych miast i miasteczek zaboru austriackiego. Gruntowna analiza zebranych tam materiałów wskazuje jednak, że w jednostkowych przypadkach mają one istotne znaczenie dla rekonstrukcji wojskowej funkcji poszczególnych osad. Dotyczy to przede wszystkim małych miast prywatnych o charakterze na pół

³² Dotyczy to nie tylko Staryna i Sasowa, ale także szeregu dzieł obronnych odwzorowanych na mapie Miega, o których opisy do tejże mapy w ogóle nie wspominają (np. szańce [refugia] w Hurku i Żurawicy pod Przemyślem, umocnienia konfederatów barskich itp.).

³³ Ł. Jewuła, *op. cit.*, s. 226, 233.

rolniczym. To właśnie lakoniczne wzmianki o wałach otaczających miasto czy też o stajniach i ujeżdżalniach wojskowych informują nas, że miejscowości te pełniły niegdyś jakieś funkcje militarne. Wskazują one na skalę inwestycji obronnych podjętych w czasach staropolskich oraz na wykorzystanie niektórych osad przez wojskowość austriacką. Warte podkreślenia jest uchwycenie „przejściowego” momentu w dziejach militarnych miast i miasteczek na tym obszarze. Z jednej bowiem strony metryka dokumentuje walory obronne osad galicyjskich z czasów minionych, z drugiej zaś wykorzystanie ich przez nową, cesarską administrację militarną. Dlatego też jest to źródło unikalne. Po upływie kolejnych kilkudziesięciu lat nie zostało na ogół już nic z dawnych fortyfikacji staropolskich, a zarazem większość garnizonów austriackich rozlokowana została w miastach i miasteczkach bardziej odpowiadających aktualnym wymogom strategiczno-cywilizacyjnym. Stąd też dane w metryce józefińskiej uchwyciły swoisty moment „przejścia”: od nieistniejącej już wojskowości staropolskiej do nowej, habsburskiej. Ta ostatnia uległa jednak na przełomie XVIII i XIX w. tak daleko idącym zmianom, że informacje zawarte w metryce józefińskiej już po paru dekadach stały się w wielu wypadkach jedynie pamiątką porzuconych koncepcji dyslokacji pododdziałów austriackich w Galicji.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK):

- Zbiór Kartograficzny (ZK),
sygn. 29/663/0/6/681.
sygn. 29/663/0/6/747.

Österreichisches Staatsarchiv/ Kriegsarchiv Wien (ÖStA/KA):

- Alte Feldakten (AFA),
karton 1392.
- Karten- und Plansammlung (KPS),
Landesbeschreibungen (LB),
K VII H: Galizien, Bukowina,
sygn. 49.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ):

- ф. 19: Йосифінська метрика (Metryka Józefińska),
оп. 9,
спр. 23, 219, 305, 354.
- оп. 17,
спр. 175.

- оп. 18,
спр. 200.
- ф. 146: Галицьке намісництво, м. Львів (K.k. Galizische Statthalterei / C.k. Namiestnictwo Galicyjskie),
оп. 18,
спр. 200.
- оп. 76,
спр. 6.
- оп. 79,
спр. 29, 215, 216.

Źródła drukowane:

- Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t. 12, cz. A, wyd. Z. Budzyński, Warszawa 2016.
- Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783*, t. 13, cz. A, wyd. Z. Budzyński, Warszawa 2018.
- Galizien und Lodomerien (1779-1783) – First Military Survey*, [on-line:] <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-galicia>.

Opracowania:

- Adamczyk J. L., *Fortyfikacje stałe na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVII wieku*, Kielce 2004.
- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 1-11, Wrocław 1991-1997.
- Baczkowski M., *Austriackie fortyfikacje w zachodniej Galicji w drugiej połowie XVIII wieku*, „Studia Historyczne” 1998, nr 1, s. 13-26.
- Betlej A., *Sibi, Deo, posteritati. Jabłonowscy a sztuka w XVIII wieku*, Kraków 2010.
- Bezv M., Okonchenko O., *Zamek w Brodach: fazy rozwojowe fortyfikacji*, „Budownictwo i Architektura” R. 14, 2015, nr 4, s. 5-18, <https://doi.org/10.35784/bud-arch.1511>.
- Ciesielski T., *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009.
- Dybaś B., *Fortece Rzeczypospolitej. Studium z dziejów budowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku*, Toruń 2018.
- Falniowska-Gradowska A., Leśniak F., *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkulach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785-1787)*, Toruń 2009.
- Falniowska-Gradowska A., *Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowanie gruntów w świetle katastru józefińskiego*, Warszawa 1982.
- Fierich J., *Kultury rolnicze, zmianowanie i zbiory w katastrze józefińskim*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1950, t. 12, s. 26-66.
- Jewuła Ł., *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772-1848*, Kraków 2013.
- Kargol T., *Konfrontacja metryki józefińskiej z innymi źródłami historycznymi na przykładzie topografii i społeczeństwa Brodów w II połowie XVIII wieku*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII-XIX wieku. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2018, s. 131-148.

- Miłobędzki A., *Architektura polska XVII wieku*, t. 1-2, Warszawa 1980.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 1: Brody, oprac. T. Kargol, Kraków 2018.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 2: Husiatyn i Tarnopol, oprac. V. Dolinovskyi, Kraków 2018.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 3: Zbaraż, oprac. K. Ślusarek, Kraków 2018.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 9: Olesko i Skalał, oprac. V. Dolinovskyi, Kraków 2018.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 14: Budzanów i Skalał, oprac. T. Kargol, Kraków 2019.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 20: Bohorodczany i Stanisławów, oprac. V. Dolinovskyi, Kraków 2019.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 34: Czernelica, Horodenka i Kudryńce, oprac. G. Zamoyski, Kraków 2020.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 39: Złoczów, oprac. I. Stadnyk, Kraków 2020.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 42: Bołszowce, Dźwinogród, Gródek, Mariampol i Otynia, oprac. Ł. Jewuła, Kraków 2020.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym, t. 44: Jeziernia i Podkamień, oprac. B. Petryszak, Kraków 2020.
- Nowak D., *Austriackie katastry gruntowe w zasobach Centralnego Historycznego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie*, „Krakowskie Pismo Kresowe” R. 11, 2019, s. 37-53, <https://doi.org/10.12797/KPK.11.2019.11.03>.
- Państwo wojnickie w metryce józefińskiej z 1785-1787 roku. Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopień, wyd. J. Szymański, Wojnicz 2000.
- Rozdolski R., *Die grosse Steuer- und Agrarreform Joseph II*, Warschau 1961.
- Rozdolski R., *Stosunki poddańcze w dawnej Galicji*, t. 1-2, Warszawa 1962.
- Ruszała K., *Spółceństwo miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła*, [w:] *Spółceństwo i gospodarka Galicji w latach 1772-1867. Źródła i perspektywy badań. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, K. Ślusarek, Kraków 2014, s. 129-144.
- Rutkowski J., *Galicyjski kataster gruntowy jako podstawa statystyki własności ziemskiej*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” 1917, t. 25, z. 3, s. 25-36.
- Styś W., *Metryki gruntowe józefińskie i franciszkańskie jako źródło do historii gospodarczej Galicji*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1932, t. 2, s. 57-92.
- Ślusarek K., *Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miast galicyjskich w czasach józefińskich*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII-XIX wieku. Zbiór studiów*, red. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków-Lwów 2018, s. 269-287.
- Wagner M., *Stanisław Jabłonowski (1634-1702). Polityk i dowódca*, t. 1-2, Siedlce 1997.
- Wimmer J., *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, Warszawa 1956.
- Wojtasik J., *Podhajce 1698*, Warszawa 1990.
- Wrede A. von, *Geschichte der k. und k. Wehrmacht*, Bd. 1-5, Wien 1898-1903.
- Zamoyski G., *Nowy Targ i jego mieszkańcy w świetle metryki józefińskiej*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII-*

-XIX wieku. *Zbiór studiów*, red. T. Kargol, B. Petryszak, K. Ślusarek, Kraków–Lwów 2018, s. 289-313.

Michał Baczkowski, *The Josephine Metrica as a Source for Military History with Particular Emphasis on Eastern Galicia*

The Austrian land cadastre (Josephin record) drawn up in the years 1785-1788 in Galicia, i.e. in the territories of the First Polish Partition, is an important material for economic research (especially regarding agriculture and tax matters) in these areas. An in-depth analysis of these materials reveals that they are of some importance for reconstructing the military significance of cities and towns. This applies to two periods of time:

1. Times of the Polish-Lithuanian Commonwealth (late 16th-early 18th century)
2. Austrian rule (late 18th century)

For the times of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Josephine record contains scarce, but in individual cases valuable information about the city's fortifications. The most valuable are the data on small defensive sites, which until now remain almost unknown.

For Austrian times, information about military garrisons, especially in small towns, is of value, omitted in the collective summaries from the times.

As a source of a tax nature, the Josephine record is only complementary to other sources concerning military history.

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, Galicia, fortifications, military garrisons